

Нестор Н.В.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри правосуддя юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 343.01

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України та прийняття Конституції України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

Одним із напрямів реформування кримінальної юстиції України є запровадження в кримінальне законодавство України кримінального (підсудного) проступку.

Дослідження природи проступку в кримінально-правовій доктрині України неможливе без вивчення конкретно-історичних форм існування вказаного діяння в кримінальному законодавстві та праві, що діяло раніше на території сучасної України.

Метою статті є дослідження історичних передумов впровадження інституту кримінального проступку у кримінальному праві України.

Зазначене питання висвітлювалось у наукових працях таких вчених, як: М.М. Дмитрук, Н.М. Мирошниченко, Р.Г. Песцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, Г.В. Федотова, М.І. Хавронюк, Б.В. Шуба.

Спробу періодизації розвитку інституту кримінального проступку в кримінально-правовій доктрині було зроблено у монографічному дослідженні М.М. Дмитрука. Вчений виділяє чотири етапи розвитку категорії проступку чи суміжних за змістом понять: 1) із часів Київської Русі до початку XIX ст.; 2) із початку XIX ст. до 1917 р.; 3) за часів радянської кримінально-правової доктрини; 4) за часів незалежної України [1, с. 45].

Дослідження поняття злочину у кримінально-правовій доктрині з часів Київської Русі до початку XIX ст. свідчить про відсутність положень, які передбачали б безпосередній поділ кримінальних діянь на злочини та проступки. Аналіз історичних законодавчих пам'яток, зокрема, Руської Правди та Литовських статутів дає змогу стверджувати, що на той час диференціація кримінальних діянь проводилася здебільшого за об'єктами кримінально-правової охорони. Водночас різноманітність термінології на позначення кримінального діяння та її використання у прив'язці до певних об'єктивних ознак та інших критеріїв, виділення державних та партикулярних злочинів є свідченням історичного становлення поділу кримінального діяння на певні види [1, с. 49].

З розвитком соціально-економічних відносин у XVIII ст. особливої актуальності набуває законодавче закріплення соціально-економічних і політичних прав громадян. Після буржуазних революцій ідеї мислителів епохи Просвітництва мали вплив і на формування кримінального законодавства. Перед кримінальним законодавством постало завдання, крім покарання, ще й регулювання суспільних відносин, що, у свою чергу, зумовило диференціацію кримінального діяння. Починаючи з французького Кодексу Брюмера VI (1795 р.) у кримінальних кодексах більшості держав Європи кримінальні діяння поділялись на проступки (порушення, проступки) та злочини. Оскільки західноукраїнські землі (Буковина, Галичина, Закарпаття) у той час перебували в складі Австро-Угорської імперії, то з 1796–1797 рр., згідно з Кримінальним кодексом Зонненфельда та Кримінальним кодексом Польщі 1852 р., кримінальне діяння в законодавстві, що діяло на території сучасної України, поділялось на злочини та тяжкі поліцейські проступки, або провину [13, с. 93–94].

Питання про розмежування злочинів і проступків вперше було порушено в законотвірчій ідеології та практиці Російської імперії у XVIII ст. У Главі XXI Доповнення до Великого «Наказу Комісії о составлении проекта нового уложения 1767–1768 гг.» висловлено запозичену у Монтеск'є думку: «Не надобно смешивать великого нарушения законов с простым нарушением установленного благочиния» [11, с. 164]. У наказі «О суде и наказании разных родов и о заведении рабочих домов во всех губерниях» встановлено поділ кримінальних діянь на «великое нарушение законов» та «простое нарушение установленного благочиния», що було легальною передумовою впровадження поділу кримінального діяння на злочин та проступок [1, с. 49].

На XIX ст. припадає тенденція збільшення кримінально-правових заборон та, відповідно, пом'якшення покарань, що зумовило диференціацію кримінального діяння на кілька видів. Так, виданий у 1833 р. Звід законів Російської імперії містив у томі XV Звід законів кримінальних, де було проведено поділ кримінальних діянь на злочини та проступки. Відповідно до ст. 1 Зводу законів, злочином визнавалось «всякое деяние, запрещенное законом под страхом наказания», а під проступком, згідно зі ст. 2, – «деяние, запрещенное под страхом легкого телесного наказания или полицейского исправления» [1, с. 52]. У главі I розділу I Уложения 1845 р. окремо міститься визначення злочину – як «всякое

нарушение закона, через которое посягается на неприкосновенность прав власти верховной и установлений ею властей, или же на права или безопасность общества или частных лиц» та сформульовано поняття проступку як «нарушение правил, предписанных для охранения определенных законами прав и общественной или же личной безопасности или пользы» [11, с. 164].

Таким чином, поняття злочину та проступку отримало легальне закріплення, а розмежування вказаних діянь проводилось за критеріями об'єктів кримінально-правової охорони та виду покарання [1, с. 52].

У подальшому питання окремого провадження щодо злочинів і проступків розглядалося, зокрема, Д.М. Блудовим, який пропонував розмежувати повноваження судової влади і поліції в слідчих діях та віднести досудовий розгляд справ про злочини до провадження судових слідчих, а провадження по справах про «маловажливі» злочини і проступки – до компетенції мирових суддів. Підготовлений під керівництвом Д.М. Блудова додаток до доповідної записки під назвою «Матеріали для складання проекту статуту судово-поліцейського» прийнято вважати першою спробою законотворчої діяльності в цій галузі. У кінцевому варіанті після багатьох змін та доповнень судово-поліцейський статут «Статут про покарання, які накладаються мировими суддями» був затверджений 20 листопада 1864 р. Глави, які утворювали особливу частину, містили 150 проступків, розділених залежно від об'єкта посягання на 12 видів: проступки, які посягають на встановлений порядок управління, на громадський порядок, громадський благоустрій, на порядок у галузі будування та залізничного транспорту, порушення правил пожежної безпеки та інше. Законодавець, базуючись на критерії розмежування суспільної небезпеки правопорушення, передбачав менш тяжкі покарання за проступки. На відміну від злочинів, суспільно небезпечні наслідки проступків були менш значимі, скоєння проступку зумовлювало завдання фізичної (тілесної), моральної або майнової шкоди. Водночас Статутом про покарання не були передбачені процесуальні аспекти розгляду справ щодо проступків (порядок накладення покарання, процедура оскарження дій мирових суддів, порядок досудового розгляду). Крім того, відокремлення деяких видів проступків не враховувало їх галузевої належності. Наприклад, проступки, які посягали на громадський порядок, були розміщені в трьох главах – проступки проти благочинну, порядку та покою (гл. III), проти особистої безпеки (гл. X), приниження честі, погрози та насилля (гл. XI) [11, с. 164–165].

Попри чимало прогресивних положень, на думку М.М. Дмитрук, тяжкість покарань за вчинені проступки, згідно зі Статутом, не дає змоги розглядати його як успішну спробу декриміналізувати велику кількість злочинів, раніше передбачених Уложенням 1845 р. Невипадково проступки у Статуті називаються також «злочинними діяннями», а особа, притягнена до відповідальності за їх вчинення, іме-

нується «підсудною», щодо неї виноситься «вирок», вона вважається «засудженою» [3, с. 48].

Кримінальне законодавство в УНР доби Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР базувалося на кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві Російської імперії, майже у повному обсязі діяло Кримінальне уложення 1903 р. [8].

Радянська кримінально-правова доктрина означувалася ідеологічною трансформацією поняття «злочин». У ст. 5 «Керівних засад із кримінального права» 1919 р. поняття «злочин» визначалося як «порушення порядку суспільних відносин, що охороняються кримінальним правом». Діяння, що раніше належали до проступків (за законодавством Російської імперії) та поліцейських правопорушень (за кримінальним законодавством Австро-Угорської імперії, що діяло на більшості територій сучасної Західної України), починають трактуватися як синоніми адміністративного правопорушення [1, с. 54].

Поділ кримінальних діянь у Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. також не був збережений, а поняття злочину наводилося у ст. 6 як «будь-яка суспільно небезпечна дія або бездіяльність, що загрозувала засадам радянського устрою та правопорядку, встановленого робітничо-селянською владою, на перехідний до комуністичного устрою час» [1, с. 54]. Проте це не завадило деяким представникам радянської науки кримінального права, зокрема, А.А. Піонтовському та М.Д. Шаргородському висловлювати пропозиції з приводу доцільності виділення злочинів невеликої тяжкості в категорію антигромадських проступків [6, с. 198].

Законом від 13 серпня 1981 р. у ст. 43 Основ кримінального законодавства слова «особа, що скоїла злочин, який не становить великої суспільної небезпеки» було замінено словами «особа, що скоїла діяння, яке містить ознаки злочину, який не становить великої суспільної небезпеки». Цими змінами Верховна Рада СРСР підтвердила відмінність правової природи частини злочинів невеликої тяжкості від інших злочинів та визначила їх як «діяння, що містять ознаки злочину» [1, с. 56].

У цьому контексті цікавим є вивчення доктринальних підходів до визначення «діяння, яке містить ознаки злочину, який не становить великої суспільної небезпеки». М.М. Дмитрук виокремлює щонайменше три позиції щодо цієї категорії: одні розуміли «діяння, яке містить ознаки злочину» як таке, що трансформується в адміністративне правопорушення (проступок) або в дисциплінарний проступок під час процесу декриміналізації, яке здійснюється правозастосовними органами (І.С. Ной, М.С. Строгович); інші пов'язували це суто зі зміною термінології (Г.З. Анашкін), треті відокремлювали в окрему групу проступки (антисуспільні, кримінальні) (Н.Ф. Кузнецова, В.Ф. Фефілова та інші) [3, с. 50].

У проекті Основ кримінального законодавства СРСР 1991 р., згідно зі ст. 9 «Класифікація злочинів», злочини невеликої тяжкості пропонувалось іменувати кримінальними проступками. По тексту

вказаний термін використовувався як синонім «злочинів, що не становлять великого ступеня суспільної небезпеки» [3, с. 50].

Надалі ідея впровадження кримінального проступку обговорювалася в проекті Кримінального кодексу України, підготовленому в 1997 р. спеціальною робочою групою за завданням Комісії Верховної Ради України [3, с. 50].

Навесні 2008 р. концепція проступків отримала законодавче закріплення в Концепції реформування кримінальної юстиції України, схваленої Рішенням Ради національної безпеки та оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» від 15 лютого 2008 р. та затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311. Згідно з Концепцією, кримінальними проступками є: 1) окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України належать до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства визначатимуться законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; 2) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо) [2].

Такий підхід до розмежування злочинів і кримінальних проступків має забезпечити: подальшу гуманізацію кримінального законодавства; спрощену процедуру притягнення до юридичної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні проступки; оптимізацію діяльності органів кримінальної юстиції щодо виявлення, розслідування та судового розгляду; можливість оскарження судових рішень у цих справах в інстанційному порядку.

Інститут проступків було запроваджено у вітчизняне правове поле Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р., який набрав чинності 19 листопада того ж року (далі – КПК України) [4]. У п. 7 ч. 1 ст. 7 цього Кодексу зазначено, що закон України про кримінальну відповідальність включає законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність, а саме – Кримінальний кодекс України та Закон України «Про кримінальні проступки». КПК України містить положення стосовно спрощеного порядку провадження щодо кримінальних проступків. Втім, питання матеріально-правового змісту інституту кримінального проступку нині залишається законодавчо неврегульованим, а низка питань концептуального характеру – невирішеними.

Крім того, залишається дискусійним питання про форму нормативного акта, який міститиме положення про кримінальні проступки. Так, у Прикінцевих положеннях КПК України згадується Закон України «Про кримінальні проступки». Натомість Планом заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 р. № 1153-р, передбачається розро-

бити окремих кодифікований акт – Кодекс України про кримінальні проступки [7].

Н.М. Мирошниченко вважає недоцільним прийняття самостійного нормативно-правового акта, зважаючи на існування багатьох кримінально-правових норм, які стосуються як злочинів, так і кримінальних проступків (загальні положення про дію Закону, про співучасть, форми вини тощо). Вчена пропонує внести зміни до чинного Кримінального кодексу України, передбачивши три розділи: Загальну частину (загальні положення про злочини та кримінальні проступки), Особливу частину, яка встановлюватиме вичерпний перелік злочинів та конкретні покарання за їх вчинення, та Спеціальну частину, якою буде передбачено вичерпний перелік кримінальних проступків і конкретні види стягнення за їх вчинення [5, с. 154].

У цьому контексті зазначимо, що проектом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (реєстр. № 2897 від 19.05.2015 р.), який нині знаходиться на розгляді Парламенту, також пропонується поділити Особливу частину Кримінального кодексу України на дві книги: «Книга 1. Злочини» і «Книга 2. Кримінальні проступки». Аналізуючи вказаний законопроект, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України зазначило, що нагальної необхідності у запровадженні до кримінального законодавства України категорії «кримінальні проступки» немає. Фактично такі «проступки», зважаючи на вид та розмір санкцій за їх вчинення, що передбачені Кримінальним кодексом України у редакції вищезазначеного проекту, є нічим іншим, як злочинами невеликої тяжкості. Попри це, нагальним завданням фахівці вважають значне спрощення порядку досудового розслідування вказаної категорії злочинних діянь [8].

Протилежну позицію займає Г.В. Федотова, на думку якої розміщення проступків у чинному Кримінальному кодексу України не може бути визнане оптимальним, оскільки вимагає суттєвої і не виправданої ревізії КК України, що створить плутанину в структурі його норм та інститутів, призведе до не виправданої криміналізації значного масиву діянь [10, с. 187]. М.І. Хавронюк погоджується, що найбільш логічним було би створення самостійного Кодексу кримінальних проступків [12]. Займаючи позицію прихильників ідеї врегулювання питання проступків в окремому матеріальному законі, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, Ю.В. Городецький, А.О. Байда зазначають, що саме таким шляхом вдасться досягти більш чіткого розмежування між сферами адміністративної та кримінальної відповідальності [14, с. 327].

Підсумовуючи викладене, треба зазначити, що повноцінному впровадженню категорії проступків у кримінальне право України має передувати детальне обговорення концептуального питання критеріїв відмежування проступків від злочинів. При цьому важливе значення має врахування історико-правових засад кримінальних проступків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитрук М.М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки: [монографія] / М.М. Дмитрук. – О.: Юридична література, 2014. – 224 с.
2. Концепція реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
3. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві: [монографія] / [В.О. Туляков, Г.П. Пімонов, Н.І. Мітріцян та ін.]; за заг. ред. В.О. Тулякова. – Одеса: Юридична література, 2012. – 424 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Мирошниченко Н.М. Концептуальні питання запровадження інституту кримінальних проступків у законодавстві України / Н.М. Мирошниченко // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 152–156.
6. Песцов Р.Г. Запровадження інституту кримінальних проступків у кримінальному законодавстві України / Р.Г. Песцов // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2014. – Вип. 26. – С. 198–203.
7. План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2008 р. № 1153-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1153-2008-р>.
8. Подковенко Т.О. Становлення системи законодавства України в 1917–1920 роках (Українська

Центральна Рада, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т.О. Подковенко. – К., 2004. – 21 с.

9. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (реєстр. № 2897 від 19.05.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214.

10. Федотова Г.В. Врегулювання інституту кримінальних проступків у сучасному правовому полі / Г.В. Федотова // Наука і правоохорона. – 2014. – № 2(24). – С. 184–189.

11. Федотова Г.В. Історико-правові засади формування інституту кримінального проступку в Україні / Г.В. Федотова // Наука і правоохорона. – 2015. – № 2(28). – С. 161–170.

12. Хавронюк М.І. Щодо відмежування злочину від кримінального проступку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.big-lib.com/book/63_Kriminalnii_kodeks_Ukraini__10_rokiv_ochikyvan_T/6849_ShODO_VIDMEJYVANNYa_ZLOChINY__VID_KRIMINALNOGO_PROSTYPKY.

13. Шуба Б.В. Науково-теоретичний аналіз витоків формування інституту кримінального проступку / Б.В. Шуба // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2015. – Вип. 6. – С. 92–98.

14. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, Ю.В. Гродецький, А.О. Байда // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1. – С. 310–328.

Нестор Н.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто історичні аспекти правового регулювання кримінальних проступків. Досліджуються основні етапи розвитку категорії проступку чи суміжних за змістом понять. Проаналізовано джерела кримінального права, яке діяло на території України та містило термін «кримінальні проступки» чи інші суміжні за змістом поняття. Наголошено на дискусійності питання про форму нормативного акта, який міститиме положення про кримінальні проступки. Зроблено висновок про необхідність подальшого теоретичного розроблення інституту кримінальних проступків, оскільки питання матеріально-правового змісту інституту кримінального проступку нині залишається законодавчо неврегульованим, а низка питань концептуального характеру – невирішеними.

Ключові слова: кримінальна юстиція, кримінальний проступок, злочин, концепція, реформування, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Нестор Н.В. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УГОЛОВНЫХ ПРОСТУПКОВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛИЗ

В статье рассмотрены исторические аспекты правового регулирования уголовных проступков. Исследуются основные этапы развития категории проступка или смежных по содержанию понятий. Проанализированы источники уголовного права, которые действовали на территории Украины и содержали термин «уголовные проступки» или другие смежные по смыслу понятия. Отмечена дискуссионность вопроса о форме нормативного акта, содержащего положения об уголовных проступках. Сделан вывод о необходимости дальнейшей теоретической разработки института уголовных проступков, поскольку вопрос материально-правового содержания института уголовного проступка сегодня остается законодательно неурегулированным, а ряд вопросов концептуального характера – нерешенными.

Ключевые слова: уголовная юстиция, уголовный проступок, преступление, концепция, реформирование, Уголовный кодекс Украины, Уголовный процессуальный кодекс Украины.

Nestor N.V. LEGAL REGULATION OF MISDEMEANORS: A RETROSPECTIVE ANALYSIS

The fundamental changes in the socio-political and other conditions of life of the society and the state at the current stage of Ukraine's development and the adoption of the Constitution of Ukraine have created the prerequisites for reforming the criminal justice system in the direction of further democratization, humanization, strengthening of the protection of human rights and freedoms in accordance with the requirements of international legal acts and obligations of our state before the European and world community. It was noted that in order to humanize the criminal law, a certain part of crimes would have to be transformed into criminal misdemeanors.

It is concluded that the delineation of crimes misdemeanors should ensure: further humanization of criminal legislation; a simplified procedure for bringing to legal responsibility persons who committed criminal offenses; optimization of the activity of the criminal justice bodies in detecting, investigating and prosecuting; the possibility of challenging court decisions in these cases in an orderly manner. In this case, the main criteria for such changes, in particular, should be: the degree of danger and the legal consequences of a criminal act for a person, society and the state; practice of applying criminal and administrative legislation; international experience in protecting human, society and state from crimes and misdemeanors.

It was stated that investigation of the nature of the misdemeanor in the criminal-legal doctrine of Ukraine is impossible without studying the concrete historical forms of existence of the said act in criminal law and the law that was previously in force in the territory of modern Ukraine. This article reviews the historical aspects of legal regulation of misdemeanors. For this purpose, the main stages of the development of the category of misconduct or adjacent content concepts are studied: from the time of Kievan Rus to the beginning of the XIX century; 2) from the beginning of the XIX century to 1917; 3) during the Soviet criminal-law doctrine; 4) during Independent Ukraine. The sources of criminal law, which acted on the territory of Ukraine and containing the term "criminal misconduct" or other contextual meanings, were analyzed. The discussion of the question about the form of the normative act containing the provisions on misdemeanors is noted. The conclusion is made on the need for further theoretical elaboration of the institute of misdemeanors, since the issue of the substantive content of the institution of misdemeanors today remains legally unregulated, and a number of issues of a conceptual nature are unresolved, including the criteria for delimitation of misdemeanors against crimes.

It was also noted that the long-standing national traditions of law-making and judiciary, the provisions of domestic law, which were tested by the time and justified by the practice, progressive institutes of legal systems of the states of the European Union, norms of international law, should be based on future implementation initiatives on the institution of misdemeanors.

Key words: criminal justice, misdemeanor, crime, concept, reform, Criminal Code of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine.